

7. Львівська область. Атлас. М. : Вид-во ГУГК, 1989. 41 с.
8. Наконечний Ю. І., Позняк С. П. Ґрунти заплави ріки Західний Буг : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 220 с.
9. Полевой определитель почв / под ред. Н. И. Полупана, Б. С. Носко, В. П. Кузьмичева. К. : Урожай, 1981. 320 с.
10. Почвы Молдавии. Кишинев : Штиинца, 1984. Т. 1. 352 с.
11. Почвоведение / под ред. А. А. Роде, В. И. Смирнова. – М., 1972.
12. Почвы Украины и повышение их плодородия. Экология, режимы и процессы, классификация и генетико-производственные аспекты / под ред. Н. И. Полупана. К. : Урожай, 1988. Т. 1. 296 с.

ТОПОНІМИ ГОЛОГОРО-КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ГРЯДИ ТА МАЛОГО ПОЛІССЯ ЯК ЦІННИЙ ЕЛЕМЕНТ СУСПІЛЬСТВА

Наталія Таранова
taranova2202@gmail.com

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна

Annotation: The toponymy of the Hologoro-Kremenets range and Male Polissya are the product of a number of epochs, as evidenced not only by monuments and sources of different centuries. Toponyms as a valuable element of society, as a relict heritage of past generations, have brought us unchanged important historical events, elements of spiritual culture, including ceremonies and rituals and religious beliefs.

Key words: toponyms, geographical names, toponymic system, Male Polissya, Hologoro-Kremenets range.

Світ в якому ми живемо з самого раннього етапу розвитку суспільства, можна назвати світом імен, оскільки майже кожен реальний об'єкт, від самої людини до об'єктів природи, має своє ім'я. Отже, здається, що давні топоніми утворилися самі по собі, оскільки ми не знаємо їх творців і мови творіння.

Географічні назви виникли в давнину, їх походження лежить у первісному суспільстві. Створюючи їх, людина виходила з необхідності відрізнити одне місце від іншого. Первісна людина не мала великого лексичного запасу, тому її можливості в процесі присвоєння імен були обмежені [1-3].

Географічні назви виникли в певні історичні періоди. Вони є хронологічним свідченням історичних подій. Топоніми з часом змінювались за формою, змістом, розповсюдженням залежно від конкретних подій в історії. Війни, міграція населення, етнічні контакти наклали свій відбиток на

топоніміку. Кожна історична епоха характеризувалася своїм набором географічних назв.

Топоніми виникли в конкретних історичних умовах, їх походження тісно пов'язане із соціальним життям та мовами народів, які заселяли території. Змінилися історичні умови, мови та народи, змінилися їх райони а, також, географічне середовище проживання людей.

Географічні назви склалися в процесі тривалого і складного розвитку людських знань, показуючи ставлення людей до всього природного, що їх оточує, необхідність називати об'єкти навколишнього середовища. Це було ще на ранній стадії розвитку людського суспільства.

Будь-яка географічна назва є історичною і є пам'яткою культури кожного народу. Географічна назва не випадкова. Суспільство це дає. Топоніми фіксують історичні етапи заселення території, економічну активність людей, давні міграції та міжетнічні контакти, історичні, політичні та соціально-економічні зміни, географічні особливості, ознаки місцевості, в тому числі ті, що зараз зникли.

Топоніми, як у дзеркалі, відображають різноманітність природного середовища, різноманітність ландшафтів. Вони часто служать джерелом багатой та різноманітної наукової інформації. Вони виражають зовнішні форми, специфічні особливості, кількість та якість, внутрішню будову та сутність, належність, місце розташування та інші суттєві властивості та ознаки природних та інших об'єктів.

Важливо визначити джерела давніх назв, що представляють як географічні об'єкти, так і імена національностей, імена людей. Людина – єдиний об'єкт, що породжує різні способи іменування. Важливість людини в порівнянні з природними об'єктами зумовлена різноманітністю її імен. Тут також варто звернути увагу на багатоаспектний підхід до самої людини.

Топоніми, як пам'ятки матеріальної культури, дуже давні. Вони зберігаються сотні років і є інформатором історії поселення та життя різних народів – їх творців. Дані топонімії допомагають вирішити суперечливі питання етнічної історії народів певного періоду, коли був створений топонім [16; 19].

У деяких випадках топонімічний матеріал містить більше інформації, ніж археологічні та письмові пам'ятки та виступаючи першоджерелом дає несподівані результати. Тут особливе місце займають етніміми, топоніми, пов'язані з пам'ятками матеріальної та духовної культури, що відображають певну частину життя людей.

У давнину перші імена давали об'єктам, які знаходились у сфері практичних дій місцевого населення. За відсутності постійних поселень такими

об'єктами часто були води – річки, озера, струмки. Однак з часом роль річок у житті людини зменшується, з'являються стародавні постійні поселення. Вони стають головними визначними пам'ятками, і багато малих річок та струмків вже отримують свої назви від назв населених пунктів.

Як і у випадку з археологічними матеріалами, дуже складно давати назви топонімам. Однак археологічні пам'ятки, на жаль, німі: розповідаючи про матеріальну культуру і навіть про соціальні відносини, вони мовчать про мови творців цих культур [1].

Визначити мову творення топонімів дуже важко. Географічні назви з'являються задовго до того, як вони реєструються в письмових джерелах. У деяких випадках у джерелах неможливо знайти давні топоніми, оскільки вони там не включені. Проблема полягає в тому, що топоніми створюються різними мовами відповідно до дериваційних моделей національної мови, але коли їх вимовляють або фіксують у джерелах представники інших мов, вони втрачають свою початкову форму.

З хронологічної точки зору усна форма топоніма є основною і раніше, а письмова форма – це спосіб зберігання усного слова, який з'явився пізніше у формі документа з розробкою.

Історичні умови, включаючи зовнішні фактори, впливають на розвиток суспільства, що відображається на топонімі і змінюючи його та надаючи йому іншу форму, сприяючи тим самим появі подвійного слова. Але в більшості випадків топонім і слово-близнюк розходяться, оскільки перше, на відміну від другого, залишається незмінним у новому статусі. Існує ряд причин, що забезпечують стабільність топоніма. До них належать:

- 1) придбання задокументованої форми;
- 2) тривале існування географічно, що визначає його стабільність;
- 3) зв'язок з конкретними історичними подіями та особистостями;
- 4) суспільне значення об'єкта протягом періоду його назви;
- 5) поширення топоніма на інші території.

Назви, які виявлено на Гологоро-Кременецькій гряді та Малому Поліссі – продукт цілого ряду епох, про що свідчать не тільки пам'ятки й джерела різних століть, а й сама внутрішня форма топонімів.

Коли переглянути історичні дані то на протязі багатьох століть йшла боротьба за землю, за матеріальні умови життя людини і розвиток господарства. Особливо важкою була боротьба за збільшення площі орних земель, і воно в основному проходило за рахунок розчищення лісових ділянок, що його практикували в епоху Київської Русі, і яке продовжувалося аж до нашого часу [17].

Назви, які пов'язані з цим процесом, у великій мірі збереглися у топонімії Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся. Спочатку виділяли певні ділянки, для осушування яких просіки – пни, за цим ішла вирубка лісу, після якої залишались “бути” (“зруб”) – вирубаний ліс з великою кількістю пеньків, хворосту [21; 18]. Вжиті І. Франком слова на позначення різних процесів вирубування лісу та результати його, знаходимо серед топонімів досліджуваної території. Це назви: Бутини (с), Вируб (х), Копань (с,х), Пасіка (с,х), Терережі (х,ч), Чертіж (х,ч) і ін. Розкрити зміст цих назв не складає труднощів. Назва Бутини – відповідає українському “бутин” – “товстий стовбур дерева, що обтесаний з кори” [7], від слов'янського “butati” “толкать”, “butiti” – сильно толкать, ударять [20; 6].

Слово Терережі, починаючи з XIV ст.. широко поширене у пам'ятках, у яких мова йде про купівлю чи даровизну земельних ділянок, так воно вживається як назва ділянки землі, яку щойно починають обробляти. Це слово, як бачимо з історичних і письмових пам'яток, було загальноживаним майже у всіх слов'ян, а тепер використовується тільки в топонімії, засвідчене в основному серед назв населених пунктів та урочищ на Малому Поліссі і менше на Гологоро-Кременецькій гряді. Топонім Терережі на Малому Поліссі пояснюється як назви місця, раніше зарослого кущами, деревами, а потім розчищеного для осідку або під використання сільськогосподарських культур. Особливістю даного топоніма є те, що він виступає у різних формах: Терережі – свідчить про те, що земля освоювалась не вся відразу, а певними ділянками, які ставали власністю держави або власністю окремих людей.

Цей топонім дуже схожий до двох наступних Чертіж, Чертежі (ч) та Пасіка (с,х,ч) і означає місце розчищене від дерев, кущів та інших заростей [21; 18]. Так само як назва Терережі вони відомі у Ратинському, Буго-Стирському, Бродовському географо-топонімічних районах тощо. Вони поширені як назви хуторів та частин, але найбільша кількість трапляється у мікротопонімії. Топонім Пасіка найбільш поширений у Гологоро-Кременецькому географо-топонімічному районі, а менше у Малому Поліссі.

З кожним роком поставала потреба з розширенням посівних площ, яка особливо збільшується у зв'язку із зростанням попиту на сільськогосподарські продукти для задоволення потреб неземлеробського населення приводило до розширення практики вирубки та випалювання лісів [17]. Про це свідчать такі назви як: Смаліха (х), Ниви (х), Нива (х), Нивки (х), Піднивок (ч), що означали частини орних полів. На даній території, в основному – Сокальсько-Торчинському, Буго-Стирському є така особливість, коли поле оброблене під перший засів, має назву новина, яку у великій кількості зустрічали у мікротопонімії, і менше Новина (х), Новина (с) в мікротопонімії. З угіддями, які

використовувалися у господарських цілях пов'язують назви Вигін (х,ч), Загорода (х), Скитник (х) тощо.

Також у житті місцевого населення однією з найдавніших галузей виробництва було садівництво, поширене і на Гологоро-Кременецькій гряді та Малому Поліссі, тому цей процес також відображений у топонімії: Садки (х), Міжсадами (ч), Сади (ч) тощо.

Внаслідок розширення земельного господарства (XV-XVI ст.) площі земельних угідь, що були у використанні селян значно зменшилися, тоді як земельні площі феодалів зростають до величезних розмірів. Саме в цей період виникає потреба вимірювати площу землі. Ці назви земельних мір, зрозуміло, проникають у топонімію, стаючи власними назвами населених пунктів, полів, урочищ тощо [8-15].

Характерною особливістю цих назв є незмінність структурної форми при переході у власну назву, наприклад: Лан (х), Лани (х,ч) тощо.

Поділ дворич, як основи першого селянського господарства на половини або чверті [23; 4], призвело до виникнення таких топонімів як: Чверті (х,ч) та Півланки (х,ч) – ця назва більше зустрічається на Малому Поліссі, але у змінній формі як Паланки (х). Землі селян почали ділитися і дробитися, що засвідчене топонімами: Помірки (х,ч), Загородки (х,ч) тощо.

До назв, що пов'язані з мірами землі та способом їх обробітку можна віднести й такі, як: Загони (ч), Плугів (с), Переволочка (ч) і Пасовищі (х), Ризи (ч) що масово поширені у мікротопонімії досліджуваного регіону. З усіх вище перерахованих назв досить цікавою є назва сіл Перевалочна і Плугів. Першу з них місцеве населення пов'язує з назвою міри “волока”. Інша назва Плугів, теж мабуть пов'язана з поширеною у Червоній Русі назвою міри “плуг” [23; 22].

Отже, топонімічна система – це відображення елементів матеріальної та духовної культури різних народів, які збереглися протягом багатьох століть.

Топоніми як реліктова спадщина минулих поколінь принесли нам без змін важливі історичні події, елементи духовної культури, включаючи церемонії та ритуали та релігійні вірування. Розвиток соціальних відносин і духовного образу суспільства в будь-який період історії залежав від матеріальної основи самого суспільства.

Список використаних джерел

1. Агеева Р.А. Происхождение имен рек и озер / Отв. Э.М.Мурзаев. М.: Наука, 1985. 144с.
2. Агеева Р.А. Страны и народы: происхождение названий. М.: Наука, 1990. 254с.
3. Агеева Р.А. Топонимия как источник изучения истории заселения края // Топонимика на службе географии. М., 1979. С. 71-77.

4. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе. К., 1859-1914. ч. I-VII (перша цифра означає-частину, друга-том).
5. Бабкин П.В. Кто? Когда? Почему? Происхождение названий на карте планеты. М., 1965. 165 с.
6. Грицак М.А. Назви гідрольєфу в говірці Ясиння Закарпатської області // Питання гідроніміки. К., 1971. С.74-80.
7. Грінченко Б. Словарь української мови (Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко): В 4т. К.: Наук. думка, 1996-1997.
8. Історія УРСР. Т. 1. Вид-во АН УРСР., К., 1953. С.121-134.
9. Куйбіда Н.Б. Топоніми, пов'язані з характером рельєфу Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся /Наукові записки аспірантів: Зб. наук. праць. Вип.2. Тернопіль, 2001. с.49-53.
10. Куйбіда-Таранова Н.Б. Розвиток топонімії, як закономірно організованої системи /Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки/ (до 120-річчя географії у Львівському університеті). Матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 2003.
11. Куйбіда-Таранова Н.Б. Топоніми Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся, які пов'язані з рослинним світом /Наукові записки аспірантів: Зб. наук. праць. Вип.1. Тернопіль, 2002. с.38-43.
12. Куйбіда-Таранова Н.Б. Топонімічні форманти Гологоро-Кременецької гряди та Малого Полісся /Антропогенна географія й ландшафтознавство у XX і XXI сторіччях. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. Вінниця, 2003.
13. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В.І.Наулко, Л.Ф.Артюх, В.Ф.Горленко та ін. К.: Либідь, 1993. 288 с.
14. Купчинский О.А. Древнейшие славянские топонимические типы и некоторые вопросы восточных славян // Славянские древности. К., 1980. С. 45-72.
15. Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень: Географічні назви на –ичі. К., 1981.
16. Мурзаев Э.М. География в названиях. М.: Наука, 1982. 176 с.
17. Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957.
18. Посацька-Черняхівська Є.М. Питання словотворчої структури топонімічних назв Львівщини // Питання топоніміки і ономастики. К., 1962.
19. Поспелов Е.М. Топонимика в географическом образовании // Принципы топонимики. М.: Наука, 1964. С.142-149.
20. Прображенский А. Этимологический словарь русского языка. М., 1910-1918. Вып. 1-14.
21. Франко І. Причинки до історії України-Русі. ч.1, Львів, 1912. С.191.
22. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. К.: Наукова думка, 1995. 462 с.
23. Słownik jezuka polskiego ulozony pod redakeja J.Korlowicza, A. Krynskiego I W.Niedzwiedzkiego, IV, Warszawa, 1908, S.268.